

**РОЛЬ «РУСЬКОЇ МОВИ» В РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.
(ЗА ВСТУПОМ КАСІЯНА САКОВИЧА
ДО ТВОРУ «DESIDEROSUS»)***

Михайло ДОВБИЩЕНКО

orcid.org/0000-0001-9426-0652

доктор історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. Статтю присвячено ролі «руської» народної мови в релігійному житті українського народу першої половини XVII ст. В основу дослідження покладено бачення згаданої проблеми письменником-полемістом Касіяном Саковичем, котрий виклав свою позицію у вступі до твору «Desiderosus» 1625 р. Актуальність теми полягає у зв'язку націєтворення європейських народів з проникненням національних мов у їхнє релігійне життя й перекладом Біблії.

На основі вступу Касіяна Саковича до польського видання книги «Desiderosus», яке він опублікував, встановлено підходи автора до визначення ролі «руської мови» в релігійному житті Русі (України та Білорусі). Передусім зроблено загальний огляд «мовної дискусії» XVI – початку XVII ст., пов'язаної з виходом у світ Біблії Франциска Скорини, Заблудівського Євангелія, а також на основі творів Івана Вишенського й Антонія Селяви. Було відзначено, що попит на переклади Св. Письма «руською мовою» в суспільстві існував. Проте представники консервативних кіл православного та унійного духовенства насторожено ставилися до народної мови, яку пов'язували з єресями й замахом на сакральну церковнослов'янську традицію.

Звернено увагу на те, що Касіян Сакович з метою релігійного виховання вірних та фахової підготовки духовенства вважав за необхідне перекласти твори Отців Східної Церкви простою народною мовою. Він також порушив питання про глибше ознайомлення православного суспільства з релігійним спадком Римо-Католицької Церкви. Було підкреслено, що визнання необхідності підвищити статус «руської мови» не мало ознак «мовного шовінізму». Касіян Сакович вважав, що релігійне життя в Україні має розвиватися на основі позитивного досвіду християнської культури Сходу та Заходу. Тож православні в духовному житті потребуватимуть не лише рідної мови, але й мов церковнослов'янської, польської, грецької та латинської. Особливо це стосувалося проповідників, якість діяльності котрих була прямо пов'язана з рівнем освіти.

Ключові слова: історія повсякдення; Православна Церква; народна мова; польська мова; церковнослов'янська мова; грецька мова; Касіян Сакович.

* В основу статті покладена доповідь, виголошена на XXIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українознавство в системі національної освіти, науки, гуманітарної політики держави» 20 жовтня 2020 року (НДІУ, м. Київ).

THE ROLE OF THE “RUTHENIAN LANGUAGE” IN THE RELIGIOUS LIFE OF UKRAINE IN THE 1ST HALF OF THE 17TH CENTURY (ACCORDING TO CASSIAN SAKOWICZ’S INTRODUCTION TO HIS WORK “DESIDEROSUS”)

Mykhailo DOVBYSHCENKO

Doctor of Historical Sciences, associate professor,
senior research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article deals with the role of the “Ruthenian” vernacular language in the religious life of the Ukrainian people in the first half of the 17th century. The study is based on the respective vision of the famous polemicist Cassian Sakowicz and his position declared in the introduction to his work “Desiderosus” (1625). The topic is important due to its relation to the building of European nations with the penetration of national languages into their religious life and translation of the Bible.

The introduction to the Polish edition of the book “Desiderosus”, published by Cassian Sakowicz, serves as the basis for describing his approaches to determination of the role of the “Ruthenian” language in the religious life of Rus (Ukraine and Belarus). First of all, there is a general overview of the “language discussion” in the 16th – early 17th century, related to the publication of the Bible by Francysk Skaryna, the Gospel of Zabludov, as well as the works by Ivan Vyshensky and Antin Sielava. It is noted that the society had a need for the translation of the Holy Scripture “into Ruthenian”. However, representatives of the conservative circles of the Orthodox and Uniate clergy were cautious of the vernacular language, which was associated with heresy and an assault against the sacred Church Slavonic tradition.

The article draws attention to the fact that Cassian Sakowicz considered it necessary to translate the works by the Eastern Church Fathers into a simple vernacular language for religious education of believers and professional training of the clergy. It is noted that Cassian Sakowicz raised the question of a deeper acquaintance of the Orthodox society with the religious heritage of the Roman Catholic Church. It is emphasized that the recognition of the need to enhance the status of the “Ruthenian” language had no signs of “linguistic chauvinism”. Cassian Sakowicz believed that religious life in Ukraine had to develop relying on the positive experience of both Eastern and Western Christian culture. Therefore, the Orthodox society would require in its spiritual life not only the native language but also other languages of the Church – Slavonic, Polish, Greek, and Latin. This was especially true for preachers, whose work quality was directly related to their level of education.

Keywords: history of everyday life; the Orthodox Church; vernacular language; Polish; Church Slavonic; Greek; Cassian Sakowicz.

Проблема розвитку української мови литовсько-польської доби завжди викликала інтерес вітчизняних і зарубіжних фахівців – як істориків, так і філологів. Так, Іларіон Огієнко досліджував постання літературних мов у Європі та Україні у зв’язку з необхідністю тлумачити й перекладати Св. Письмо народною мовою в епоху Реформації [9, с. 5–59]; Василь Чапленко наголошував на складності постання літературної

мови в умовах бездержавності українців [12, с. 11]; Міхаель Мозер визначав характерні риси староукраїнської доби в історії української мови [7, с. 12–17] тощо. Проте малодослідженими лишаються дискусії в українсько-білоруському суспільстві навколо питання про роль і місце «руської мови» в релігійному житті України та Білорусі XVI – першої половини XVII ст. Фрагментарні згадки про це можна знайти в працях Михайла

Грушевського [2, с. 430–432, 438], Євгенія Немировського [8, с. 126–127], Ярослава Ісаєвича [4, с. 40–42] та деяких інших учених, які досліджували видавничу діяльність Івана Федорова та науково-просвітницьку роботу осередків у Заблудові й Острозі в XVI ст. Утім вони містять дуже мало конкретної інформації з заявленої теми. Натомість проблема ця видається надзвичайно важливою, оскільки безпосередньо пов'язана з етапами розвитку національної свідомості народу. Адже відомо, що подібні процеси в Німеччині, дотичні до перекладу Біблії Мартина Лютера, започаткували формування німецької літературної мови, що суттєво вплинуло на націєтворення німецького народу.

Слід пам'ятати, що майже одночасно з початком Реформації в Європі перші спроби наблизити Св. Письмо до живої народної мови робив білоруський першодрукар Франциск Скорина, який працював у Празі та Вільні. Причому його «Біблія руська» поширювалася на всьому українсько-білоруському просторі, об'єднаному межами тодішньої Київської православної митрополії. Пізніше питання про переклад книг Старого і Нового Заповіту народною та церковнослов'янською мовами порушували в наукових і видавничих центрах Заблудова й Острога. Над цим питанням замислювалися також імениті та безіменні науковці-подвижники, з-під пера яких вийшли Пересопницьке Євангеліє й інші книги Нового Заповіту, що зазнали істотного впливу живої народної мови. Як відомо, Біблію, попри очевидні спроби, в XVI – першій половині XVII ст. народною мовою так і не переклали. Тому вихід у світ українського перекладу Св. Письма відтермінувався на 250–300 років.

Аби зрозуміти, чому Україна як складова частина європейського цивілізаційного простору так і не пішла слідами інших європейських народів, на століття лишившись із сакральною церковнослов'янською спадщиною, слід з'ясувати, як її духовна та світська еліта розуміла статус і значення народної мови. Цілком усвідомлюючи, що розв'язання цієї наукової проблеми потребує масштабних досліджень, у статті висвітлено тільки невеликий її фрагмент, пов'язаний з поглядами на роль і значення «руської мови» в релігійному житті народу, які виклав видатний український письменник і мислитель Касіян Сакович у вступі до твору «Desiderosus» (1625).

Мета статті – на основі інформації зі вступу до твору «Desiderosus» встановити, як Касіян Сакович оцінював перспективи народної «руської» мови в релігійному житті України та її культурної взаємодії з іншими мовами – церковнослов'янською, польською, грецькою й латинською.

**Касіян Сакович:
драматичний шлях до пізнання
істини. Праця «Desiderosus»
як етап духовних пошуків**

У долі Касіяна Саковича – письменника-полеміста, перекладача, поета і богослова – віддзеркалилася драма перших післяунійних поколінь української еліти, батьківщина яких стояла на порозі цивілізаційних змін. Реформаційні рухи та успіхи в поширенні католицизму порушували перед патріархальним суспільством Русі (Україною та Білоруссю) питання про його місце в світі, що стрімко змінювався. Ситуацію ускладнювало те, що спроба оновлення та реформ, втілена шляхом унії з Римом,

призвела до розколу суспільства й затяжної релігійної боротьби. За винятком протестантизму, Касіян Сакович подолав усі етапи світоглядних шукань своїх сучасників. Дяк в унійному кафедральному соборі в Перемишлі – ректор православної братської школи в Києві та проповідник братської церкви міста Любліна – архимандрит Дубенського унійного монастиря – канонік Римо-Католицької Церкви. Такий химерний серпантин життєвого шляху став результатом поєднання незвичайної енергії, амбіційності та щирого прагнення пізнати істину [5, с. 41–49]. Людину складну та суперечливу, Касіяна Саковича ще за життя опоненти звинувачували в неморальності, бездуховності, пристосуванстві, поверховій освіченості тощо. Це вплинуло на оцінку його діяльності в старій російській історіографії. Проте важливіше інше. В центрі нашого зацікавлення є те, як Касіян Сакович оцінював релігійні й суспільні явища, а також його бачення шляхів подолання кризи в українському суспільстві першої половини XVII ст.

Важливим у цьому сенсі є вступ до книги «Desiderosus abo scieszka do miłosci Bożey u do doskonałosci żywota chrześciańskiego» (далі – «Desiderosus». – Пр. авт.), що побачила світ у Кракові 1625 р. Це книга невідомого автора, яка була дуже популярна в Європі і витримала там кілька видань. Саме польське видання 1625 р., в перекладі Андрія Петровчика, підготував до друку Касіян Сакович як редактор для читачів східного обряду. Він же написав до нього вступ, посвяту князю Олександрю Заславському та його дружині – княгині Єфросинії Острозькій. Книга віддзеркалювала духовні пошуки автора на шляху переходу до унії,

коли щира прив'язаність до «русі грецького обряду» поєднувалася зі зміцнілим переконанням у тому, що подальше духовне зростання його співвітчизників неможливе без ознайомлення з духовним спадком Католицької Церкви, та відмовою від релігійної полеміки. Вітаючи переклад з латини церковнослов'янською мовою «знаменитої книги» православного ченця о. Віталія, Касіян Сакович писав: «І Бог би дав, щоб такі книги для наших ченців перекладалися і в світ виходили, а не такі, що лише сварі, незгоди та зіткнення сіють між правовірними» [13, с. 15]. Імовірно, йдеться про книгу «Діоптра» о. Віталія, настоятеля монастиря в Дубно, що вийшла в світ у друкарні в Єв'ю 1612 р. [11, с. 1–16]. Особливу роль у релігійному та духовному відродженні свого народу автор відводив народній «руській мові».

«Руська мова» в творах Касіяна Саковича. Спроба ідентифікації

Вітчизняні науковці поки не прийшли до єдиної думки про те, чим була «руська мова» XVI – першої половини XVII ст. Так, кандидат філософських наук Олександр Сарапін у дослідженнях друків Франциска Скорини підсумував, що є щонайменше 12 версій характеристики терміна тодішньої «руської мови». Серед них – старобілоруська, церковнослов'янська, словенсько-руська, литовсько-руська, гібридна, тодішня розмовна білоруська, тодішня українсько-білоруська книжна мова, тодішня західноруська мова, тодішня малоруська літературна мова, проста мова, мова книжна штучна і, нарешті, руська мова, залежна від чеської літературної мови [10, с. 35–40]. Слід зазначити, що сам Касіян Сакович через сто років після Франциска Скорини не

переймався подібними теоретичними проблемами. Як буде видно з подальшого матеріалу, він чітко розрізняв церковнослов'янську (слов'янську) мову й мову «руську» чи «просту руську». При цьому слід пам'ятати, що під «руссю» або «народом руським» він мав на увазі не лише тих співвітчизників, що мешкали у межах сучасних кордонів української держави, а весь українсько-білоруський соціум, об'єднаний у тогочасній Київській митрополії. Тому, на нашу думку, найближчий відповідник терміна «руська мова» серед 12, які запропонував Олександр Сарапін, – це «українсько-білоруська книжна мова». Втім остаточно це питання можна буде розв'язати після виявлення рукописних праць Касіяна Саковича, котрі він сам ідентифікував як написані «простою руською мовою».

**Спадщина мовних дискусій XVI ст.:
«руська мова» і Св. Письмо
в культурній праці українських
та білоруських просвітників**

Питання про роль і місце народної мови в релігійному житті України й Білорусі Касіян Сакович уперше порушив у першій половині 1620-х років. Проте не він був основоположником обговорення цієї теми. Маємо фрагментарні відомості, які засвідчують: статус «руської мови» в релігійному житті викликав інтерес значно раніше. Щоб порівняти, як цю проблему розглядали Касіян Сакович, його попередники й сучасники, спробуємо зробити загальний огляд «мовних дискусій» серед них.

Передусім нагадаємо, що першість у наближенні Св. Письма до «руської мови» належить білоруському першодрукареві Франциску Скорині. Книги Старого і Нового Заповіту, котрі він

видав у 1517–1525 рр., ґрунтувалися на церковнослов'янських текстах з численними словами з народної старобілоруської мови. Чи пам'ятали про це в Україні й Білорусі через сто років, коли Касіян Сакович лише починав письменницьку діяльність? Дамо слово унійному письменнику Антонію Селяві – майбутньому митрополиту та опоненту Касіяна Саковича. В полемічному творі «Antelenchus» (1622) він, закидаючи православним численні ересі, писав: «Давно ще перед тим, за предків ваших, вам подібних, Русь була дуже отруєна: перед унією був Скорина, еретик-гусит, який вам книги по-руськи друкував у Празі. Приймали їх вдячно, досить було того, що звався русином з Полоцька, як підписувався. Тішилися його друками, чоловік гідний – казали – русин, брат наш, це друкував» [1, с. 717]. Понад те, Антоній Селява був добре обізнаний із релігійними книгами, які видавали народною мовою протестанти в другій половині XVI ст. Про них автор згадував досить емоційно: «Симеон Будний і Лаврентій Крижковський отруту свою аріанську по-руськи друкували та розсіювали її між попами. Приймали вони їх як ліки, так що й зараз маємо труди з попами, забираючи ті жахливі книжиська з їхніх рук» [1, с. 717].

Свідчення Антонія Селяви, на нашу думку, дуже важливі. По-перше, вони підтверджують реальний попит на релігійну літературу «руською мовою» в межах українських і білоруських земель, що входили до складу Литви та Польщі. По-друге, в особі Антонія Селяви бачимо діяча консервативного крила Унійної Церкви, для якого на першому місці стояло завдання релігійного, а не національного виховання вірних. Народна

мова викликала в нього недовіру й асоціювалася з поширенням «ересей».

Про попит на богослужіння народною мовою на межі XVI–XVII ст. мимоволі засвідчував іще один сучасник Касіяна Саковича – представник консервативних кіл Православної Церкви, відомий письменник-полеміст Іван Вишенський. Очевидно, чутки про спроби «українізувати» літургію дісталися навіть Афону, тому він змушений був строго зреагувати на такі спроби. З цього приводу він, зокрема, писав: «Евангелія и Апостола въ церкві на литургии простымъ языкомъ не выворочайте, по литургии же, для вырозуміння людского, по просту толкуйте и выкладайте. Книги церковниі всі и уставы словенскимъ языкомъ друкуйте: сказую бо вамъ тайну великую, яко дияволь толикую зависть имаєть на словенскій языкъ, же ледво живъ од гніва; радъ бы его до щеты погубиль и всю борбу свою на тое двинуль ...» [6, с. 292]. Як бачимо, Іван Вишенський мислив категоріями «Царства Небесного»; народну ж мову, якою він писав послання в Україну, лишив у «земному царстві», котре його мало цікавило.

Втім якщо консерватизм Івана Вишенського визнається характерним для певних кіл тогочасного українського суспільства, то висловлювання Антонія Селяви про популярність «руських» друків Франциска Скорини часом викликають недовіру в сучасних дослідників. Так, Олександр Сарапін у статті про конфесійну належність Франциска Скорини розмістив фрагмент наведеної раніше цитати Антонія Селяви. Проте автор одразу зауважив: «Але така гучна інвектива А. Селяви документально не підтверджується» [10, с. 38]. Можливо, з огляду

на фрагментарність збережених джерел першої половини XVI ст. автор має рацію. Втім загальна тенденція культурного розвитку України й Білорусі тієї епохи радше свідчить на користь «гучної інвективи» унійного письменника. Адже відомо, що протягом XVI і навіть у XVII ст. як у Білорусі, так і в Україні книги Франциска Скорини переписували від руки. Достатньо згадати, що це робили навіть у далекій від Полоцька й Вільна Галичині, відділеній від них не лише сотнями кілометрів, але й до 1569 р. – державним кордоном. Зокрема, збереглися копії книг Франциска Скорини переписувачів Василя Жугаєвича з Ярослава (1568) та Луки з Тернополя (1569) [2, с. 430].

Нарешті, маємо пряме свідчення про обговорення перспектив перекладу Св. Письма народною мовою в науково-просвітньому гуртку в Заблудові у 1560-х роках. Як відомо, саме тут меценат гетьман Григорій Ходкевич заснував друкарню, де 1569 р. працею Івана Федоровича видали церковнослов'янською мовою знамените Заблудівське Євангеліє. Для нас важливою є передмова до цього видання Григорія Ходкевича, в якій, між іншим, читаємо: «Помыслиль же былъ есми и се, ижебы сію книгу выразумѣнія ради простых людей преложити на простую молву, и имѣль есми о то попеченіе великое. И совещаша ми люди мдрые в том писмѣ оученые, иже прекладаніємъ з давныхъ пословиць на новые, помылка чинитса немалаа. Яко же иннѣ обрѣтаетса в книгахъ новаго переводу. Того ради сію книгу ако здавна писаную велѣль есми ее выдруковати, котораа каждому не естъ закрыта» [3, с. 12]. На нашу думку, чотирма короткими реченнями автор зумів передати досить багато інформації. А саме: своє

прагнення видати Євангеліє народною мовою, наради щодо цього з тодішніми науковцями й перекладачами, зрештою, про рішення утриматися від перекладу і видати церковнослов'янську версію книги, щоб уникнути помилок та перекручень.

Варто нагадати, що через існування реального попиту на релігійну літературу «руською мовою» в Україні середини – другої половини XVI ст. саме тоді побачили світ знакові книжні пам'ятки, тексти яких зазнали сильного впливу народної мови. Вони постали завдяки праці іменитих і безіменних подвижників – перекладачів, переписувачів та ілюстраторів. Серед таких – знамените Пересопницьке Євангеліє (1556–1561), Житомирське Євангеліє (1571), Хорошівське Євангеліє (1581), Крехівський Апостол (1581) та ін.

Місце «руської мови» в дослідженні спадщини Отців Східної Церкви

Отже, Касіян Сакович у вступі до твору «Desiderosus» як православний монах висловлював глибоке занепокоєння низьким рівнем християнської освіти вірян і духовенства свого часу. На думку автора, щоб зарадити цій проблемі, необхідно було передусім відкрити народу «грецького обряду» духовні скарби християнського Сходу (праці православних богословів) зрозумілою для нього мовою. «Усі згадані духовні книги, – писав з цього приводу Касіян Сакович, – мають найкращі рекомендації, тому варті читання й перекладу. Як і праці давніх наших ченців – святого Єфрема, Макарія Єгипетського, Ісаака Сирина, Яна Клімара, по-нашому Ліствичника, та інші до них подібні, які в першу чергу варті, щоб зі слов'янської нашою простою мовою

руською перекладені були. Оскільки рідко є хто між нами, хто би, читаючи мову слов'янську, досконало все розумів. Причому це стосується не лише світських осіб, але більшою мірою також і духовних, які не лише в глибших слов'янських творах, але й у самому Псалтирі – Бог мені свідок, правду кажу – не все розуміють, що читають» [13, с. 16].

Ідею про необхідність перекласти праці східних богословів автор обґрунтовував як досвідом давньої історії, так і своїм сьогоденням. Касіян Сакович писав про «хвалебний звичай» усіх часів і народів – переклад різними мовами класичних творів. Згадав у цьому сенсі досвід Давнього Єгипту часів фараона Птолемея, де переклали Біблію з халдейської та єврейської грецькою мовою, а також активний переклад релігійної літератури (зокрема, Отців Східної Церкви) в сучасній йому католицькій Європі [13, с. 19]. У зв'язку з цим автор лише розводив руками, визнаючи критичне відставання своєї батьківщини від цих процесів: «Лише нам, бідним руснакам, в тому щастя не послужило, що не усіх грецьких богословів до цих часів перекладених маємо. Крім кількох книг Хризостома, св. Василя Великого, Григорія Назіанзина, Дамаскина, Єпифанія, Кирила Єрусалимського і деяких інших. І то, не всі їхні твори маємо, тільки деякі частини» [13, с. 19]. В цьому контексті він згадав про добру подію, а саме про нещодавню публікацію в друкарні Києво-Печерського монастиря «знаменитої книги» – Гомілій св. Івана Златоуста на послання апостола Павла і на Діяння Апостольські. Зауваживши, що їх переклали церковнослов'янською мовою з грецької та латинської, Касіян Сакович лишився вірним своїм ідеям і додав:

«...а ще було би краще, якби простою руською мовою ця книга була би перекладена» [13, с. 19]!

Спроба ввести в релігійне життя поруч із церковнослов'янською мовою мову народну була, без сумніву, сміливим кроком. Досить згадати листи в Україну Івана Вишенського, де введення до літургії народної мови сприймалося як підступи диявола проти сакральної слов'янщини; або заяви Антонія Селяви, котрий пов'язував переклади біблійних книг «руською мовою» з гуситськими ересями. І хоч у творах Касіяна Саковича не знаходимо відкритого заклик до перекладу Св. Письма народною мовою, але тлумачення «руською мовою» творів Отців Церкви неминуче поставило би це питання на порядок денний у найближчій перспективі.

Народна мова в пізнанні духовної спадщини Католицької Церкви

Слід зазначити, що Касіян Сакович у баченні виховання духовенства та вірян покладався не лише на релігійний досвід Сходу. Він пішов далі й стверджував, що повноцінне виховання християнина потребує духовної науки також і Західної Церкви. Власне, саме через цей висновок він і вирішив підготувати до чергового видання в польській версії книги «Desiderosus». На перший погляд, може дивувати те, що православний монах рекомендував вірянам своєї Церкви читати книгу, яка писалась і набула поширення в католицькій Європі. На це питання автор сам відповів: «Оскільки про цю книгу я ще добре не розповів, тому скажу, що вона в кожного з нас може викликати велику повагу. Бо багато народів у нашій Європі хотіли би мати її перекладену своїми мовами. Також з польської

мови її багато хто собі перекладає і переписує мовою руською. Навіть у монастирях при трапезах до столу братії новакам її часом читають, як це бувало в Київському братському монастирі за часів резиденції в ньому дуже гідної людини – отця Смотрицького» [13, с. 16].

На нашу думку, це свідчення важливе з двох причин. По-перше, воно вкотре підтверджує відомий у науці факт про те, що освічена частина українського православного чернецтва охоче ознайомлювалася з релігійною літературою католицької Європи. Причому відбувалося це не лише в приватний спосіб, але й шляхом колективного читання згаданих творів у монастирях. По-друге, ми отримуємо інформацію про те, що, працюючи з творами католицьких богословів і письменників, православні читачі робили з них списки, перекладаючи їх народною мовою. Власне, далі про це ширше написав сам автор: «Направду, переклав я уже ту книжку простою нашою руською мовою, бажаючи її для народу нашого в друк подати. Проте через швидкий мій від'їзд у польські краї не могло того статися. До того ж у нас великими зусиллями і коштом (через дорожнечу самого паперу) доводиться видавати друком книги, чому вони і виходять дорожчі, ніж книги польські. З цієї причини кожен хоче собі польську книжку купити, бо вона і дешевша, і легша для розуміння, ніж церковнослов'янська» [13, с. 17].

Наведений фрагмент є надзвичайно інформативним. Він засвідчує, що Касіян Сакович переклав народною мовою одну з найпопулярніших релігійних книг католицької Європи; проте переклад з низки причин не дійшов до друку. Лишається тільки сподіватися, що цей безцінний рукопис не загинув і його знайдуть

науковці. Окрім того, свідчення автора порушує проблеми, які стоять на межі заявленої нами теми й тем суміжних: з історії книгодрукування та проблем полонізації українців.

Передусім звертаємо увагу, що Касіян Сакович заявляв про видавничу дорожнечу в Києві, внаслідок чого польські книги виявлялися дешевшими, ніж українські. Подібне свідчення є несподіваним, бо загальновідомою є наявність потужної друкарні у Києво-Печерському монастирі. Не слід також забувати, що до середини XVII ст. ця обитель була монополістом у реалізації паперу в Центральній та Східній Україні завдяки власній папірні в Радомишлі. На нашу думку, дорожнечу паперу, на яку скаржився Касіян Сакович, можна пояснити двома можливими чинниками: недосконалою технологією виготовлення паперу; бажанням керівництва монастиря скористатися статусом монополіста на ринку й диктувати завищену ціну на продукцію радомишльської папірні заради вищих прибутків. Також із наведеного свідчення випливає, що керівництво Києво-Печерського монастиря не проводило політики протекціонізму на користь української книжкової продукції, що унеможлиблювало створення повноцінного та конкурентоздатного українського інформаційного простору. Ця проблема породжувала ще одну – в умовах, коли церковна еліта плекала сакральну слов'янщину та підозріло ставилася до народної мови, молоде покоління русинів (українців та білорусів) не мало іншого шляху до навчання, крім як через польську культуру. Причому це стосувалося не лише світських, але й духовних осіб. «Дуже ми, наймиліший мій руський народі, – звертався з цього

приводу Касіян Сакович до співвітчизників, – у знаннях і в книгах зубожіли. І якби не польськими книгами небожата наші священники живилися, і тих знань, що трохи маємо, не мали би» [13, с. 17]. Книжка польська масовіша, дешевша та зрозуміліша, ніж «руська» – це свідчення Касіяна Саковича сформулювало одну з ключових причин полонізації української шляхти, хоча ні сам автор, ні його сучасники цього до кінця ще не усвідомлювали.

Роль іноземних мов у духовному вихованні вірних та підготовці проповідників

Повертаючись до теми релігійного виховання вірян і духовенства, слід зазначити, що Касіян Сакович цілком реально усвідомлював значення не лише «руської», але й польської, церковнослов'янської, латинської та грецької мов. За браком власних словників і лексиконів вони, хоч як це не парадоксально, мали сприяти глибшому пізнанню сакральної церковнослов'янської спадщини. З цього приводу автор писав: «Слід знати, що мови грецька і латинська нам, русинам, дуже потрібні, бо вони для пізнання слов'янщини додають відомості. Адже багато, а точніше без ліку, в нашій слов'янській мові є слів складних, сигніфікацію або значення яких ми би не знали досі, якби за допомогою інших мов вони би нам не були пояснені» [13, с. 20]. Але особливе місце автор відводив польській релігійній літературі. Усвідомлюючи обмеженість інтелектуальних сил Православної Церкви, яких навряд чи вистачило б у найближчій перспективі для масштабної перекладацької роботи, він зазначав: «Бажав би я, якщо вже не можна грецьких та латинських авторів,

то хоча би польських на нашу руську мову перекласти. Особливо би цим належало зайнятися Києво-Печерському монастирю, який, з ласки Божої, має для того фундацію і друкарню» [13, с. 19].

До того ж латинська і грецька мови (поруч з польською і руською) були необхідні для фахової підготовки духовенства, передусім проповідників. З цього приводу Касіян Сакович зауважував: «Хто краще володіє предметом, той більше розуміти може. Добрий проповідник може спиратися на руську традицію, хоча це рідко буває. Кращий, коли приступає до польщизни, чого ми всі є свідками. Пресвітери, які скрізь працюють у проповідуванні слова Божого, багато польських книг мають, лише би тільки еретичних стереглися. Найкраще ж, коли проповідник знанням грецької і латинської мови буде приоздоблений» [13, с. 17].

Отже, Касіян Сакович, виступаючи за широке впровадження народної мови в релігійне виховання вірян і духовенства, не стояв на позиціях «мовного шовінізму». Для релігійного відродження свого народу він закликав залучати, крім «руської» та церковнослов'янської, також польську, грецьку та латинську мови, за допомогою яких Церква могла б отримати ключ до повноти християнської духовної культури. Попри складнощі з науковими кадрами, яких поки не вистачало для реалізації масштабних перекладацьких та освітніх проектів, Касіян Сакович не вважав ситуацію безнадійною. Він покладав сподівання на Києво-Печерський монастир, який мав для цього необхідні матеріальні, технічні й кадрові ресурси.

На основі дослідження можемо зробити такі висновки:

1. Спроби перекладати книги Нового і Старого Заповіту народною мовою у XVI ст. були зумовлені реальним попитом на релігійні книги «руською мовою». Існував цей попит і на початку XVII ст., як свідчать про це твори Івана Вишенського та Антонія Селяви.

2. Касіян Сакович надавав великого значення народній мові для дослідження релігійної спадщини Отців Церкви православного Сходу. Необхідність їх перекладу пояснював тим, що сакральну церковнослов'янську мову на той час уже мало розуміли не лише віряни, але й духовенство. Ідею перекладу праць богословів православного Сходу автор пов'язував зі звичаєм передових країн збирати й систематизувати та тлумачити знання, починаючи від єгипетського фараона Птолемея до сучасних йому європейських країн.

3. Автор підкреслював важливість для православних українців прагнення розвивати своє релігійне життя з урахуванням духовного досвіду Римо-Католицької Церкви. При цьому він засвідчив, що зробив переклад популярної в Європі книги «Desiderosus» народною мовою, який, однак, через низку причин так і не побачив світ. Необхідність перекладати польські католицькі книги рідною мовою посилюється зізнанням автора про те, що польська книга на ринку дешевша і зрозуміліша за її церковнослов'янський аналог.

4. З контексту праці Касіяна Саковича випливає, що цінність «руської мови» полягала для автора в практичній площині. Переклад народною мовою релігійних творів мав відкрити простому люду шлях до пізнання духовних скарбів християнства. Водночас Касіян Сакович підкреслював важливість для

духовного розвитку суспільства й зокрема Церкви інших мов, наприклад, церковнослов'янської, польської, грецької та латинської. Особливо це стосувалося проповідників, успіх яких більше залежав від рівня освіти та широти кругозору.

5. Касіян Сакович став першим відомим на сьогодні українським мислителем, який публічно обґрунтував необхідність впровадження народної мови для глибшого і всебічного релігійного розвитку сучасного йому суспільства. Автор адекватно оцінював виклики суспільства, а його концепція, в найважливіших своїх положеннях, відповідала вимогам і потребам часу.

У запропонованій статті ми спробували висвітлити тільки один епізод, пов'язаний з участю Касіяна Саковича в «мовній дискусії» першої половини XVII ст. Проте слід мати на увазі, що погляди автора протягом життя суттєво еволюціонували. Тож слід провести додаткові дослідження, які могли б прояснити його ставлення до статусу «руської мови» на різних етапах життя. Шляхом опрацювання стародруків та епістолярної спадщини важливо встановити бачення цієї проблеми сучасниками Касіяна Саковича, в першу чергу – Мелетієм Смотрицьким, який у вступі до твору «Desiderosus» згадується як однодумець автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. Ч. 1. Т. VIII. Вып. 1. Киев: Корчак-Новицкий, 1914. 798 с.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VI. Київ: Наукова думка, 1995. 674 с.

3. Евангелие Учительное. Заблудов: Григорий Ходкевич, 1569. 408 с.

4. Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів: Вища школа, 1983. 156 с.

5. Ісіченко І. Війна барокових метафор. «Камінь» Петра Могили проти «Підзорної труби» Касіяна Саковича. Харків: Акта, 2017. 348 с.

6. Кулиш П. История воссоединения Руси. Т. 1. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1874. 319 с.

7. Мозер М. Історія української мови. Київ, 2018. 29 с.

8. Немировский Е. Иван Федоров. Москва: Наука, 1985. 320 с.

9. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський апостол. Т. 1. Варшава: Друкарня синодальна, 1930. 520 с.

10. Сарапін О. До питання про конфесійну приналежність Франциска Скорини. СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. 2018. № 2 (11). С. 35–40.

11. Франко І. Забутий український віршописець XVII віку. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1898. Т. 22. С. 1–16.

12. Чапленко В. Українська літературна мова XVII ст. – 1917, її виникнення і розвиток. Нью-Йорк: Український технічний інститут, 1955. 328 с.

13. Sakowicz K. Desiderosus abo scieszka do miłości Bożej y do doskonałości żywota chrześcijańskiego. Kraków: Andrzej Piotrkowczyk, 1625. 316 s.

REFERENCES

1. *Archives of Southwestern Russia, Issued by the Commission for the Analysis of Ancient Acts under the Governor-General of Kyiv, Podolia, and Volhynia*. (1914), Part 1, Vol. VIII (1), 798 p. [in Rus.]
2. HRUSHEVSKY, M. (1995). *History of Ukraine-Rus*, Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka, 674 p. [in Ukr.]
3. *Didactic Gospel. Zabłudov: Grigoriy Khodkevich*. (1569), 408 p. [in Rus.]

4. ISAIEVYCH, Ya. (1983). *First Printer Ivan Fedorov and the Emergence of Typography in Ukraine*. Lviv: Vyshcha shkola, 156 p. [in Ukr.]
5. ISICHENKO, I. (2017). *The War of Baroque Metaphors. "Stone" by Petro Mohyla vs "Spyglass" by Cassian Sakowicz*. Kharkiv: Akta, 348 p. [in Ukr.]
6. KULISH, P. (1874). *History of the Unification of Rus*, Vol. 1. Saint Petersburg: Obshchestvennaya polza, 319 p. [in Rus.]
7. MOZER, M. (2018). *History of the Ukrainian Language*. Kyiv, 29 p. [in Ukr.]
8. NEMIROVSKIY, Ye. (1985). *Ivan Fedorov*. Moscow: Nauka, 320 p. [in Rus.]
9. OHIENKO, I. (1930). *Ukrainian Literary Language of the 16th Century and Ukrainian Krekhiv Apostle*, Vol. 1. Warsaw: Drukarnia synodalna, 520 p. [in Ukr.]
10. SARAPIN, O. (2018). On the Confessional Identity of Francysk Skaryna. *SOFIA. Humanitarno-relihiiieznavchyi visnyk* (SOFIA. Humanities and Religious Studies Bulletin), (2 (11)), pp. 35–40. [in Ukr.]
11. FRANKO, I. (1898). The Forgotten Ukrainian Poet of the 17th Century. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (T. Shevchenko Scientific Society Proceedings), 22, pp. 1–16. [in Ukr.]
12. CHAPLENKO, V. (1955). *Ukrainian Literary Language of the 17th Century – 1917, Its Emergence and Development*. New York: Ukrainian Technical Institute Press, 328 p. [in Ukr.]
13. SAKOWICZ, C. (1625). *"Desiderosus", or a Way to the God's Love and an Excellent Christian Life*. Krakow: Andrzej Piotrkowczyk, 316 p. [in Pol.]

Касіян Сакович став першим відомим на сьогодні українським мислителем, який публічно обґрунтував необхідність впровадження народної мови для глибшого і всебічного релігійного розвитку сучасного йому суспільства. Автор адекватно оцінював виклики суспільства, а його концепція, в найважливіших своїх положеннях, відповідає вимогам і потребам часу.